

Мухаммед Болысбек¹, Бибігүл Бөлегенова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты
M.Bolysbekov@mail.ru

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессор м.а.
(Астана, Қазақстан)
Bibigul_bb@mail.ru

ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН – ӨЗІ БАСҚАРУ: АУЫЛ ӘКІМДЕРІНІҢ САЙЛАУЫ

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі басқарудың ұйымдастырушылық-құқықтық мәніне анықтама беріледі және ауыл әкімдерінің сайлауы тұрғысынан сайлау реформаларын талдауға арналған. Басты назарды жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігі және ауыл әкімдерінің сайлауында әкімдер сайлау жүйесінің ерекшеліктерін қарастыру бүгінгі таңда өзекті мәселе. Авторлар ауылдық округтерді зерттеу аясында ауыл тұрғындарымен кездесіп сұхбаттар жүргізілді және Президент жарлығы шыққаннан бергі ауыл әкімдерінің сайлауына мониторинг өткізілді. Сондай-ақ, жергілікті өзін-өзі басқарудың кейбір модельдеріне қысқаша шолу жасалды және талданып қаралды.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі басқаруды қалыптастырудың басым міндеттерінің бірі ауыл, кент, аудандық маңызы бар қалалар деңгейінде – жергілікті қоғамдастықтың қатысуын, қызығушылығын және жауапкершілігін ынталандыру арқылы басқару шешімдерін қабылдаудағы жергілікті халық қоғамдастықтың жиналыстары (жиындары) арқылы жергілікті маңызы бар мәселелерді шешудегі халықтың рөлін кезең-кезеңімен арттыру болып табылады.

Түйін сөздер: сайлау жүйесі, жаңа реформалар, жергілікті өзін-өзі басқару, сайлау, саяси өзгерістер, жаңа Қазақстан, әкімдер, ауыл.

Мухаммед Болысбек, Бибигуль Бюлегенова МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ: ВЫБОРЫ СЕЛЬСКИХ АКИМОВ

Аннотация. В статье определяется организационно-правовое значение самоуправления в Республике Казахстан и рассматриваются избирательные реформы с точки зрения избрания сельских акимов. Акцент делается на эффективности местного самоуправления, а учет особенностей системы выборов сельских акимов является актуальным вопросом на сегодняшний день. Научная

новизна статьи заключается в исследовании основных проблем сельских акимов, возникающих в избирательном процессе. В рамках исследования сельских округов авторы встречались и брали интервью у жителей села, а также наблюдали за выборами акимов с момента выхода Указа Президента. Также были кратко рассмотрены и проанализированы некоторые модели местного самоуправления. В настоящее время одной из основных задач формирования самоуправления в Республике Казахстан на уровне сел, поселков, городов областного значения является роль народа в решении проблем местного значения путем проведения собраний (совещаний) органов местного самоуправления, местного сообщества в принятии управленческих решений путем стимулирования участия, заинтересованности и ответственности местного сообщества.

Ключевые слова: *избирательная система, новые реформы, местное самоуправление, выборы, политические изменения, новый Казахстан, село.*

Mukhammed Bolysbek, Bibigul Byulegenova **LOCAL SELF-GOVERNMENT: ELECTIONS OF RURAL AKIMS**

Abstract. The article defines the organizational and legal significance of self-government in the Republic of Kazakhstan and considers electoral reforms from the point of view of electing rural akims. The emphasis is on the effectiveness of local self-government, and taking into account the peculiarities of the system of elections of rural akims is a topical issue today.

The scientific novelty of the article lies in the study of the main problems of rural akims that arise in the electoral process. As part of the study of rural districts, the authors met and interviewed villagers, and also observed the elections of akims since the issuance of the Presidential Decree. Some models of local self-government were also briefly reviewed and analyzed.

At present, one of the main tasks of the formation of self-government in the Republic of Kazakhstan at the level of villages, towns, cities of regional significance is the role of the people in solving local problems by holding meetings (conferences) of local governments. the local community in making management decisions by stimulating the participation, interest and responsibility of the local community.

Keywords: *electoral system, new reforms, local self-government, elections, political changes, New Kazakhstan, akims, villages.*

Кіріспе

Елімізде жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы [1] және Қазақстан

Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» 2012 жылғы 28 қарашадағы № 438 Жарлығы кұрайды [2]. Заңнамаға сәйкес мемлекеттік органдар Қазақстан халқының конституциялық құқықтарын жүзеге асыру үшін жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуға қажетті құқықтық, ұйымдастырушылық және материалдық және қаржылық жағдайлар қамтамасыз етуі тиіс. Бұл қазақстандық мемлекеттілікті дамытудың жалпы стратегиясының құрамдас бөлігі болып табылады.

Бүгінгі таңда жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімді әдістерінің бірі ол – ауыл әкімдерінің сайлауы. Сайлау арқылы әрбір тұрғын жергілікті басқарудың кері байланысын сезіне алады. Бұрын соңды ауыл әкімдерін көрмейтін ауыл тұрғындары өз басшыларын сайлау арқылы ауылдың тұрмыс-тіршілігіне етене араласады. Ауыл әкімдерінің сайлауы өзін-өзі басқарудың негізгі механизмі деп айтуға болады [3].

Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасына сәйкес ауыл әкімдерін тікелей сайлауды енгізу бойынша тиісті заң жобалары әзірленіп, қабылданды. Заңнамаға енгізілген өзгерістерге 2021 жылдың 24 мамырында қол қойылды, 5 маусымда сайлау заңнамасының жаңа нормалары күшіне енді. Конституциялық заңға енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес енді бұдан былай аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округтері әкімдерін тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің сайлаушылары тікелей өздері сайлайтын болады. Еліміз бойынша екінші жартыжылдықта төрт жылдық өкілеттік мерзімдері аяқталатын 836 ауылдық округ әкімі сайланды. Сайлау туралы Конституциялық Заңға енгізілген өзгерістер мен толықтыруларда әкімдердің сайлауын тағайындау, оларға қойылатын талаптар, әкімдікке кандидаттар ұсыну, ұсынылған кандидаттарды тіркеу, әкімдер сайлауын өткізу, сайлау қорытындыларын белгілеу және жариялау, сайланған әкімдерді тіркеу тәртіптері нақты айқындалған. Елімізде алғаш рет өткен ауыл әкімдерін тікелей сайлауы жаңа саяси ұтымды процес болды. Бұл сөзсіз ауыл халқының азаматтық-қоғамдық белсенділігі мен саяси мәдениетін арттыра отырып, елімізде саяси плюрализм принциптерінің қалыптасуын көрсететін қажетті қадам. Себебі ауыл әкімдерінің сайлауы демократиялы мемлекеттің бірден-бір принципі болып табылады.

Зерттеу әдісі. Аталмыш мақалада ауыл тұрғындарымен кездесу арқылы фокус-топтар ұйымдастырылды. Сұхбат алу арқылы тұрғындардың ой-пікірін зерттеп, фокус-топтар алаңдарымен сүбелі тұжырымдар алынды.

Сондай-ақ, 2021 жылы өткен ауыл әкімдерінің сайлауына мониторинг жүргізілді. Мониторинг аясында әрбір партияның өкілдері бойынша жеңіске жеткен партия мүшелері және өзін-өзі ұсынушылар бойынша пайыздық мөлшерлеме көрсетілді [4].

Зерттеуге тартылған қатысушылар белсенділік танытып, өз ойларын ашық жеткізді. Зерттеу аясында 6 ауыл, 2 эксперт таңдалды. Таңдалған адамдармен ауыл әкімдерінің сайлау туралы жиырмадан астам сұрақтар қойылып, тың ойлар алынды.

Негізгі бөлім

Жергілікті өзін-өзі басқарудың нағыз субъектісі жергілікті қоғамдастықпен тұрғындардың тығыз байланысты. Дегенмен қоғам – адам өмірінің экономикалық, әлеуметтік, саяси, идеологиялық, мәдени, экологиялық салалары тоғысқан күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе болып табылады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы халыққа жергілікті маңызы бар мәселелерді өз бетінше және жауапкершілікпен шешуге нақты мүмкіндік беру қажет.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастыру азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуымен, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының жалпы деңгейімен, жергілікті қоғамдастықтың өміріне тікелей әсер ететін басқа да факторлармен және жағдайлармен байланысты көп сатылы және серпінді процесс. Жалпы және жергілікті жағдайлардың өзгеруіне қарай басқарудың тиімділігін қамтамасыз ету үшін жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі жаңа өзгерістерге бейімделуі керек.

Жергілікті өзін-өзі басқару негізгі әдістерінің бірі ол ауыл әкімдерінің сайлауы. 2021 жылға дейін ауылдық деңгейдегі әкімдерді аудан (облыстық маңызы бар қала) мәслихатының депутаттары жанама түрде сайлады, ал кандидатураны аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімі ұсынатын.

Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес ауыл әкімдерін тікелей сайлауды енгізу бойынша тиісті заң жобалары әзірленіп, қабылданды. 2021 шілде айында елімізде тікелей дауыс беру арқылы сайланған 755 төменгі деңгейдегі ауыл әкімдерінің сайлауы өтіп, аудан әкімдерінің сайлауы 2024 жылға жоспарланған.

Сайлау туралы Конституциялық Заңға енгізілген өзгерістер мен толықтыруларда әкімдердің сайлауын тағайындау, оларға қойылатын талаптар, әкімдікке кандидаттар ұсыну, ұсынылған кандидаттарды тіркеу, әкімдер сайлауын өткізу, сайлау қорытындыларын белгілеу және жариялау, сайланған әкімдерді тіркеу тәртіптері нақты айқындалған [4].

Әкім лауазымына Мемлекеттік қызмет туралы заңнамадағы біліктілік талаптарына сәйкес келетін 25 жастан асқан ҚР азаматтары сайлана алады. Сайлауға саяси партиялар ұсынған кандидаттар және дауыс беруге құқығы бар сайлаушылардың жалпы санының кемінде 1%-ына қол жинау арқылы өзін-өзі ұсынушылар қатыса алады. Бұл ретте аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімі ұсынылған кандидаттар болмаған не біреуі ғана ұсынылған жағдайда, тиісінше екі не бір кандидатты ұсынуға құқылы [5].

Заңға сәйкес өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар, сыбайлас жемқорлық қылмыс және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық кінәсі заңда белгіленген тәртіппен танылған адам кандидат бола алмайды және сайлауға түсе алмайды.

Ауылдық округ әкімдігіне кандидаттар ұсыну сайлау тағайындалған күннен кейінгі күннен басталады және сайлау өткізілетін күнге дейін он бес күн бұрын жергілікті уақыт бойынша сағат он сегізде аяқталады.

Ауылдық округ әкімдігіне кандидаттар ұсынуды белгіленген тәртіппен тіркелген саяси партиялар өз мүшелері қатарынан, өзін-өзі ұсыну тәртібімен аудандық аумақтық сайлау комиссиясына ауылдық округ әкіміне кандидат болып дауысқа түсу ниеті туралы өтініш беру арқылы, сондай-ақ егер ұсыну мерзімі аяқталатын күні екеуден аз кандидат ұсынылған болса, аудан әкімі жүргізеді.

Саяси партия бір сайлау округінде бір ғана кандидат ұсынуға құқылы.

Ешкім біреуден артық сайлау округінде кандидат болып ұсынылмайды.

Ауылдық округ әкімдігіне өзін-өзі ұсынған кандидат дауыс беруге құқы бар тиісті округ сайлаушыларының жалпы санының кемінде бір пайыз дауысымен қолдау табуға тиіс.

Аудандық аумақтық сайлау комиссиясы ауылдық округ әкімдігіне кандидат ұсынған құжаттар негізінде үш күннің ішінде оның еліміздің мемлекеттік қызмет саласындағы заңнамасының талаптарына сәйкес немесе сәйкес еместігін анықтайды.

Заңмен әкімдікке кандидаттар үшін сайлау жарнасы қарастырылған. Саяси партия ұсынған кандидат үшін партия қаражатынан, ал басқа кандидат өз қаражаты есебінен аудан әкімі аппаратының шотына Қазақстан Республикасы заңнамасында белгіленген ең төменгі жалақының бір еселенген мөлшерінде (биыл - 42500 теңге) сайлау жарнасын енгізеді.

Әкімдікке кандидаттарды тіркеу барлық қажетті құжаттар алынғаннан кейін басталады және сайлау күніне дейін он күн бұрын жергілікті уақыт бойынша сағат он сегізде аяқталады. Аудандық аумақтық сайлау комиссиясы кандидаттарды тіркеу туралы хаттама жасайды және тіркеу туралы хабар жариялайды.

Тіркелгенге дейін кандидат және оның зайыбы (жұбайы) тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік кіріс органына белгіленген тәртіппен ұсыну мерзімі басталған айдың бірінші күніне активтер мен міндеттемелер туралы декларацияны тапсырады.

Сайлау алдындағы үгіт-насихат кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталған кезден басталып, сайлау болатын күннің алдындағы күнгі жергілікті уақыт бойынша нөл сағатта аяқталады.

Ауыл әкімдерін сайлау қорытындылары Конституциялық заңның 113-10 бабына сәйкес, учаскелік сайлау комиссиясының хаттамалары негізінде аудандық (қалалық) сайлау комиссиясының отырысында сайлаудан кейін үш күндік мерзімнен кешіктірілмей белгіленеді.

Учаскелік сайлау комиссиясы дауыс беру нәтижелері бойынша дауыс беру хаттамасын жасайды және оны дереу аудандық аумақтық сайлау комиссиясына сайлау материалдарымен бірге тапсырады.

Сайлау қорытындыларын тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктегі учаскелік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде аудандық аумақтық сайлау комиссиясының отырысында сайлаудан кейін үш күндік мерзімінен кешіктірмей белгілейді.

Әкімді сайлау қорытындылары туралы хаттама жасалады, оған аумақтық сайлау комиссиясының төрағасы мен мүшелері қол қояды.

Басқа кандидаттармен салыстырғанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың ең көп дауысын жинаған кандидат ауылдық округ әкімі болып сайланды деп есептеледі [6].

Мемлекет басшысы өз сөзінде «Осы оқиғаны еліміздің тарихындағы айтулы белес деп айтуға болады. Негізі, бұл біз үшін стратегиялық мәні айрықша міндет. Азаматтарымыз тұңғыш рет жергілікті атқарушы биліктің басшысын тікелей сайлау мүмкіндігіне ие болмақ. Біз бұған біртіндеп, жоспарлы түрде келдік», – деді [7].

Сондай-ақ негізгі артықшылықтарды атап өткен жөн. Себебі, ауыл әкімдеріне сайлау тікелей сайлау жүйесі арқылы өтеді. Кез-келген Қазақстан Республикасының азаматы өзін ресми тіркелген саяси партия атынан немесе өзін-өзі ұсыну арқылы сайлауға түсе алады. 2021 жылы болған ауыл әкімдерінің сайлауы аясында ресми тіркелген партиялардың өкілдері сайлау науқанына түсіп жеңіске жетті. Оны төмендегідей кестеден көруге болады.

1-кесте. 2021 жылы өткен ауыл әкімдері сайлау нәтижелеріне жасалған мониторинг.

2021 жылдың ауыл әкімдері сайлау қорытындылары										
№	Аймақтар	сайлаушылардың келуі (%)	сайланған әкімдер	Политические партии						өзін-өзі ұсынғандар
				«Nur Otan» (AMANAT)	Ауыл» ХДПП	«Ақ жол» ДП	«ADAL» СП	ҚҰП	ЖСДП	
1	Астана қ.									
2	Алматы қ.									
3	Шымкент қ.									
4	Алматы облысы	66.5	71	57	3	0	0	0	0	11
5	Ақтөбе облысы	79	35	28	2	1	1	1	0	2
6	Атырау облысы	74.4	52	15	0	0	1	0	0	2
7	Ақмола облысы	75.5	95	74	1	2	1	3	0	14
8	Батыс Қазақстан облысы	81.4	31	22	1	0	0	0	1	7
9	Шығыс Қазақстан облысы	90.9	77	60	11	1	2	1	2	0
10	Абай облысы									
11	Жамбыл облысы	90.7	38	31	1	1	1	1	0	3

12	Қарағанды облысы	75.8	75	56	3	1	1	0	0	14
13	Ұлытау облысы									
14	Қостанай облысы	84.4	65	52	2	2	2	0	0	7
15	Қызылорда облысы	83.6	40	30	2	0	2	1	0	5
16	Маңғыстау облысы	82.4	10	8	0	0	1	0	0	1
17	Солтүстік Қазақстан облысы	87.1	71	55	3	2	1	3	0	7
18	Павлодар облысы	76.9	44	34	2	1	1	0	0	6
19	Түркістан облысы	77.1	60	47	18	3	5	2	2	89
20	Жетісу облысы									
	Жалпы қорытынды	79	764	569 74.5%	49 (6.4%)	14 (1.8%)	19 (2.5%)	12 (1.6%)	5 (0.7%)	168 (22%)

Мониторинг нәтижесіне бойынша сайлауға келіп дауыс берушілердің жалпы ел бойынша орташа келу көрсеткіші 79% құрады. ШҚО және Жамбыл облыстарында сайлаушылардың 90%-дың үстіндегі саяси белсенділік көрсетті. Сайлау нәтижелеріне тоқталатын болсақ, 764 әкім мандаттарын иеленген үміткерлердің 569 (74.5%) «Nur Otan» (Amanat) партиясынан сайланды. Одан кейінгі көрсеткіштерді «Ауыл» 49 (6.4%), «Ақ жол» 14 (1.8%), «ADAL» 19 (2.5%), ҚХП 5 (0.7%) көрсеткен болатын. Сонымен қатар өзін-өзі ұсынған кандидаттар саны 168 (22%) болды. Бұл ауылдық жерлердегі әлеуметтік топтардың мүдделерін ескеруге мүмкіндік берді.

Бұл елдегі басқарудың демократиялық принциптерін жүзеге асыратын тарихи қадам. Орталық Азия елдерінің ішінде Қазақстан бірінші болып ауыл әкімдерін сайлауға кірісті. Сондықтан ауыл әкімдерінің тікелей сайлауы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жаңғыртудың мүлде жаңа кезеңін көрсететін аса маңызды оқиға болып табылады. Ауыл әкімдерін жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы сайлауды енгізу, сондай-ақ кандидаттарды саяси партиялар арқылы ұсыну және өзін-өзі ұсыну тәртібін енгізу заң жобасындағы жаңашылдық болып табылады. Ауыл әкімдерінің тікелей сайлауы азаматтардың конституциялық құқықтарын толық жүзеге асыруына белсенділік танытып, жергілікті атқарушы органдардың халықтың мұн-мұқтаждары мен мәселелерін түсінуін арттыруға, «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын толық жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Ауыл әкімдерінің тікелей сайлауын өткізуді президент Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылы 1 қыркүйекте Қазақстан халқына жолдауында ұсынды [8].

Дүниежүзілік тәжірибе жергілікті өзін-өзі басқарудың объективті және

субъективті факторлардың әсерінен тарихи қалыптасқан әр алуан түрлері мен нысандары бар екенін көрсетеді. Жергілікті өзін-өзі басқарудың нысандары мен әдістерінің эволюциясы азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуы бағытында жүзеге асады. Осыған байланысты бұл елдердегі жергілікті өзін-өзі басқару үлгілерінің қолданыстағы түрлері жергілікті дәстүрлерге, мәдениетке, халықтың менталитетіне, елдің экономикалық даму деңгейіне және басқа да жағдайларға барынша толық бейімделген.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік құрылыстың жалпы стратегиясын әзірлеу кезінде шет мемлекеттердегі жергілікті өзін-өзі басқаруды даму тәжірибесі сыни тұрғыдан ұғынылуы, қазақстандық болмыстарға, ұлттық дәстүрлер мен мәдениетке бейімделуі және ескерілуі қажет [9]. Жергілікті өзін-өзі басқару қазақстандық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен дамуында маңызды рөл атқарады. Бұл «Қазақстан – 2050» еліміздің ұзақ мерзімді даму стратегиясында, Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде даму перспективаларына қатысты басқа да бағдарламалық құжаттарда ерекше атап өтілген [10].

2-кесте. Ауыл әкімдерінің сайлауына байланысты фокус-топтармен зерттеу.

№	Ауыл	Сұрақ	Корреспондент
1	Монтай-тас ауылы	2021 жылдан бастап мемлекет басшысының қаулысымен енгізілген сайлау арқылы сайланған ауыл әкіміне, өздеріңіз сайлауап алған ауыл әкімдеріне қандай баға берер едіңіз?	Жаңа сайланған әкім жас бала, көңілімізден шығады. Ауыл болып көзі ашық, көкірегі ояу азаматты сайлап алғанымызға қуаныштымын. Көптеген жұмыстар атқарылып жатыр. Әкімізді ауылымыздың бәрі таниды. Халықтың мұң мұқтажын біледі. Жалпы ауылымызда проблема баршылық. Су, жарық және газ мәселесі өзекті мәселе. Аталған мәселе бойынша облыс деңгейінде және министрліктің өкілдеріне айттық. Келесі мәселе ол тратуар. Барлық ауыл тратуармен қамтамасыз етілмесе де, жұмыстар жасалып жатқанын атап өту керек.
2			Негізі көптеген барлық ауыл әкімдерін танимын десем болады. Сол ауылдың халқымен жүздесіп тұрамын. Қай әкімнің қалай жұмыс жасап жүргенін білемін. Негізінде асып бара жатқан ешнарсе жоқ. Барлығы өз деңгейлерінде жұмыстарын жасауда. Біздің әкімнің бір ерекшелігі, артықшылығы деп ауылды таза ұстауында деп айтар едім. Басқа ауылмен салыстырғанда біздің ауылдың кейпі бір қалаға ұқсап кеткендей дер едім.

3	Хантағы ауылы	2021 жылдан бастап мемлекет басшысының қаулысымен енгізілген сайлау арқылы сайланған ауыл әкіміне, өздеріңіз сайлауап алған ауыл әкімдеріне қандай баға берер едіңіз?	Жаңа әкімнің келгеніне 5 ай болды. 5 ай ішінде әлі толық баға бере алмаймыз. Әкім ауылдың баласы. Жұмысында прогресс бар. Жасап жатқан, бастап жатқан жұмысы көңілімнен шығады. Сайлауалды үгіт насихат жұмыстарында ауылдың проблемасын айттық. Бізді, толғандыратын су мәселесі. Су тіршілік көзі. Су тапшылығының кесірінен ауылда егін шықпай, жазда тез құрап кетіп жатыр. Қазіргі уақытта осы мәселені облыс әкімінің деңгейіне дейін жеткізген болатынбыз.
4	Ақдала ауылы	2021 жылдан бастап мемлекет басшысының қаулысымен енгізілген сайлау арқылы сайланған ауыл әкіміне, өздеріңіз сайлауап алған ауыл әкімдеріне қандай баға берер едіңіз?	Жоғарыда атап өткендей ауыл әкімі сайланғанына 2 ай болды. Аталған барлық проблемалардан хабардар. Халықпен кездесіп тұрады. Ауылды алаңдатқан мәселе сол ауыз су мен жер мәселесі. Кейбір егістікке деген жерлерде су жоқ. Егін егу жағы сол жағынан қиындайды. Аталған мәселені ауыл әкіміне жеткіздік. Ауыл әкімі болашақта әрбір отбасыға, яғни әрбір үйге 1 гектар көлемінде егістік жерін беретінін айтып өтті. Жоғарыдағы жер мәселесі халық үшін өзекті. Сол үшін игерілмей жатқан жерлерді қайтару үшін ауыл тұрғындары прокуратураға және басқа да құзырлы органдарға хат жазып, кездесу өткіздік.
5			Ең бірінші болашақ ауыл әкімі осы ауылдан туып өскен, осы ауылдың кем тұстарын білетін болғаны дұрыс. Себебі ол осы ауылда өскеннен кейін жанашыр болып өседі, өз ауылып білетін болатын. Тума туыс, ағайындары осы ауылдан болғаннан кейін әкім үшін жемқорлыққа бару, үлкен қылмыс болып көрінетін болады. Сол үшін ауыл әкімі сол ауылдың тұрғыны болу керек деп ойлаймын.
6	Төртгүл ауылы	2021 жылдан бастап мемлекет басшысының қаулысымен енгізілген сайлау арқылы сайланған ауыл әкіміне, өздеріңіз сайлауап алған ауыл әкімдеріне қандай баға берер едіңіз?	Жаңа әкім ұнайды. Көптеген жұмыстар атқарылуда. Баға беретіндей 3 жыл жұмыс жасамады ғой. Алғашқы жылын өте жақсы бастады. Айталық ауылда орталық деген 8 көше болса, сол 8 көшенің 6-ауына жарықтандырып, жолға асфальт салып берді. Жаңа мектеп, жаңа балабақша құрылысы жасалуда. Халықтың жағдайы жаман емес, ауылдың көбісі мақта, егін егіп күндерін көреді. Жұмыс жасаудың реті бар. Облысқа біздің бұйымтайларымыз жетіп тұрады.
7			Сайлауалды бағдарламасы ауылды көркейту, ауылшаруашылығын дамыту, экономикалық әлеуметтік даму жағын реттеу. Басында жас деп бағдарламасына аса сенбеп едік, кейін 24 жыл ауыл әкімшілігінде хатшы қызметін ақарғанын біліп, одан кейін алғашқы жұмыстарын көріп, халық батасын беруде. Жарықтандыру, газдандыру, ауыз су мәселесі, алғашқы медициналық көмек беру орындарын ашуда. Сайлауалды бағдарламасын іс жүзінде көрсетіп жатыр.

2022 жылдың басында ауыл әкімдерінің тікелей сайлауы өтті.

Қазақстанның 14 облысында сайлау учаскелерінде қазақстандықтар төрт жылдық мерзімдері аяқталған әкімдерді (аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, қалалар және ауылдық округтер) сайлады. Сайлауға Қазақстан Республикасының 52 аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ қатысты. Кандидаттардың ең көп саны өзін-өзі ұсынғандар болды: 165 кандидаттың ішінде 118-і болды. Ер азаматтар саны – 140, әйелдер – 25. Кандидаттардың орташа жасы – 40 жас. Үміткерлердің көпшілігі мұндай қызметке алғаш рет сайланды [11].

3-кесте. 2022 жылы өткен ауыл әкімдері сайлау нәтижелерінің мониторингі.

Облыс атауы	Аманат партиясы	«Ақ Жол» ДПК	Өзін-өзі ұсынушылар	Сайлаушылардың келуі (%)
Ақмола облысы	4	-	7	80,4%
Ақтөбе облысы	2	-	1	-
Атырау	2	-	-	
Алматы облысы	-	-	3	59 %
ШҚО	1	-	-	77,3 %
Жамбыл облысы	1	-	1	66,3 %
БҚО	-	-	4	73,05 %
Қарағанды облысы	9	-	-	57 %
Қостанай облысы	2	-	2	62 %
Қызылорда облысы	1	-	-	82,1 %
Маңғыстау облысы	-	1	-	61,7 %
Павлодар облысы	-	-	1	71 %
СҚО	9	1	4	87,1%
Түркістан облысы	2	-	-	67,5 %

2022 жылғы ауыл әкімдер сайлауына Қарағанды, Алматы, Маңғыстау және Қостанай облыстарында сайлаушылардың қатысуы 70 пайыздан төмен. Ал Солтүстік Қазақстан, Қызылорда және Ақмола облыстарында сайлаушылардың қатысуы 82-87 пайыздан асты.

Сайланған 52 әкімнің 33-і «Аманат» партиясынан және 2 әкім «Ақ жол» партиясынан ұсынылған, қалған 17-сі өзін-өзі ұсынған. Әкімдердің гендерлік тиістілігі: 42 ер, 10 әйел. Сайланған әкімдердің жартысынан көбі мемлекеттік қызметшілер. 52 әкімнің 17-сі өз ауылдық округінде қайта сайланды, қалған 35-і алғаш рет сайланды. Қазақстанда ең жас үміткер 27 жаста (ер адам, мемлекеттік қызметкер), ал ең үлкен үміткер 62 жаста Қызылорда облысының тұрғыны.

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқарудың қазіргі жүйесі жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару жүйелерінің жақындасу принциптерімен құрылған. Сонымен бірге, жергілікті өзін-өзі басқаруды халық тікелей және жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырады, бұл қоғамдағы билікті жүзеге асырудың негізгі принципі болып табылады.

Бұл тұрғыдан жергілікті өзін-өзі басқаруда саяси жаңғырудың жаңа кезеңі ол – ауыл әкімдерінің сайлауы болып табылады.

Сондықтан, жоғарыда аталған ой мен тұжырымдардың маңыздылығын ескере отырып, мемлекет басшысының бастамасымен енгізілген ауыл әкімдерінің сайлауы бірден-бір демократиялық көзқарасты көздеп отыр.

Жоғарыда жүргізілген зерттеулер аясында ауыл әкімдері сайлауының тиімділігін ауыл тұрғындары растап отыр. Хантағы ауылының корреспонденті өз ойын ашық жеткізді. Ол «Сайлауға түскен үміткердің сол аталмыш ауыл тұрғыны екендігін және ауылда тұрғындардың арасында беделі бар екендігін растап, барша ауыл тұрғындарының бір ауыздан қолдап, дауыс бердік», - деп атап өтті.

Осындай ой-пікірлердің көп айтылуы аталмыш сайлау жүйесінің дұрыстығын және тиімділігін көрсетеді.

Дәл осындай тұжырым бірінші кесте бойынша да айтуға болады. Кесте аясында ауыл әкімдері сайлауының тек бір ғана партияның емес, барлық партия өкілдерінің жеңіске жетіп әкім болып жатқандығын көруге болады. Сондай-ақ, өзін-өзі ұсыну арқылы да сайлауда жеңімпаз болып отырған адамдарды көреміз.

Жергілікті өзін-өзі басқаруда ауыл әкімдерінің сайлауы бірден – бір қоғаммен кері байланыстың ашық әдісі деп айтуға болады. Ауыл әкімдерінің сайлауы арқылы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі дамып, өз нәтижесін беріп келеді.

Мақалада көрсетілген ой-тұжырымдар өте маңызды, өйткені ол билік өкілдері мен халықтың саяси сайлауға, өзін-өзі басқару органдары өкілдерінің сайлауына деген көзқарасын ашып көрсетеді. Бұл ел үшін қажетті саясатты дұрыс құруға мүмкіндік береді.

Зерттеуді қаржыландыру көзі
Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (№ AP15473291 гранты).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін – өзі басқару туралы заңы. Әділет порталы. 23.01.2001 ж. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_ (қаралған күні: 12.11.2022)
2. Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін – өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы. Әділет порталы. 28.11.2012 ж. // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1200000438> (қаралған күні: 12.11.2022)
3. Мемлекет басшысы Қасым – Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. 01.09.2020ж. // URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (қаралған күні: 14.12.2022)
4. Ауылдық округ әкімдерін сайлау тәртібі мен ережесі. Жетісай аудандық әкімінің аппараты. 12.07.2021 ж. // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan.zhetisai/press/news/details/230638?lang=ru> (қаралған күні: 13.12.2022)
5. Сайлау – 2021: ауыл әкімін сайлауды ұйымдастыру, кандидаттарды тәркеу және өту барысы. 2050 аналитикалық – шолу порталы. 02.07.2021 ж. // URL: <https://strategy2050.kz/news/saylau-2021-auyl-kimin-saylaudy-uymdastyru-kandidattardy-tirkeu-zh-ne-tu-barysy/> (қаралған күні: 25.12.2022)
6. Ауылдық округ әкімдерін сайлау тәртібі мен ережесі. Жетісай аудандық әкімінің аппараты. 12.07.2021 ж. // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan.zhetisai/press/news/details/230638?lang=ru> (қаралған күні: 26.12.2022)
7. Қасым – Жомарт Тоқаев ауыл әкімдерінің сайлау мәселелері жөнінде кеңес өткізді. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. 23.08.2021 ж. // URL: <https://www.akorda.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-auyl-akimderin-saylau-maseleleri-zhoninde-kenes-otkizdi-2355013> (қаралған күні: 30.12.2022)
8. "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне аудандық қалалық және ауылдық билік деңгейлерінің дербестігі мен жауапкершілігін кеңейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы. Әділет порталы. 30.09.2020 ж. // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000619> (қаралған күні: 28.12.2022)
9. Ауыл әкімдерін сайлау: саяси жаңғырудың жаңа кезеңі. «Айқын ақпарат» 27.07.2021. // URL: <https://aikyn.kz/153092/auyl-ekimderin-saylau-sayasi-zhangyru-dyn-zhana-kezen/> (қаралған күні: 28.12.2022)

REFERENCES:

1. Qazaqstan Respublikasyndagy jergiliktimemlekettik basqary jane ozin – ozi basqary tyraly zany [The law on local government and self – government in the Republic of Kazakhstan] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_ (accessed: 12.11.2022)
2. Qazaqstan Respyblikasyndaıly jergilikti ozin – ozi basqarydy damyty tuyrymdamasyn bekiyu tyraly [On approval of the concept of development of local self – government in the Republic of Kazakhstan]. Portal of Justice. 28.11.2012 URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1200000438> (accessed: 12.11.2022)
3. Memleket basshysy Qasym – Jomart Toqaevty-n Qazaqstan halqyna Joldayu [Address of the head of state Kassym – Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan]. 01.09.2020 URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (accessed: 14.12.2022)
4. Auylidyq okryg akimderin sailay tartibi men erejesi. Jetisai aydandyq akiminin apparaty [Procedure and rules for the election of Akims of rural districts] 12.07.2021. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan.zhetisai/press/news/details/230638?lang=ru> (accessed: 13.12.2022)

-
5. Saylay – 2021: ayyl akimin saylaydy uymdastyry, kandidattardy tarkey jane oty barysy. [Elections-2021: Organization of the election of the mayor of the village, confiscation and passage of candidates] URL:<https://strategy2050.kz/news/saylau-2021-auyl-kimin-saylaudy-yymdastyru-kandidattardy-tirkeu-zh-ne-tu-barysy/> (accessed: 02.07.2022)
 6. Auyldyq okryg akimderin saylay tartibi men erejesi. Jetisai aydandyq akiminin apparaty P[rocedure and rules for the election of Akims of rural districts]. 12.07.2021 URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan.zhetisai/press/news/details/230638?lang=ru> (accessed: 26.12.2022)
 7. Qasym – Jomart Toqaeв ayyl akimderinin saylay maseleleri joninde kenес otkizdi. [Kassym – Jomart Tokayev held a meeting on the election of rural mayors]. 23.08.2021 URL:<https://www.akorda.kz/kz/kasym-zhomart-tokaeв-auyl-akimderin-saylau-maseleleri-zhoninde-kenes-otkizdi-2355013> (accessed: 30.12.2022)
 8. "Qazaqstan Respyblikasynyn kelbir zannamalyq aktilerine aydandyq, qalalyq jane aylydyq bilik dengerinin derbestigi men jayapkershiligin keneity maseleleri boynsha ozgerister men tolyqtyrylar engizy tyraly" Qazaqstan Respyblikasy Zanyryn jobasy tyraly [On the draft law of the Republic of Kazakhstan on introducing amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on expanding the autonomy and responsibility of district, city and rural levels of government"]. 30.09.2020 URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000619> (accessed: 28.12.2022)
 9. Auyl akimderin saylay: saiasy jangyrydyn jana kezen [Election of rural mayors: a new stage of political modernization]. 27.07.2021. URL:<https://aikyn.kz/153092/auyl-ekimderin-saylau-sayasi-zhangyrydyn-zhana-kezen/> (accessed: 28.12.2022)